УДК 378

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-2\(2\)-110-130](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-2(2)-110-130)

Сіданіч Ірина Леонідівна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти, Навчально-науковий інститут менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України, 04053, 52А, вул. Січових Стрільців, Київ, 02000, тел.: (067) 797-62-07, e-mail: 2363395@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-2992-3808>

Кривенко Олександр Григорович магістр права, журналіст, керівник, інформаційний департамент правління громадської організації «Рух за життя та гідність людини», фундатор і координатор духовно-просвітницької ініціативи «Захист християнських цінностей – основи життя та сім'ї в Україні», вул. Тимошенка Маршала, будинок 29, квартира 168, м. Київ, 04205, тел.: (063) 241-36-81, e-mail: krivenkokorr@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-4776-3465>

ШЛЯХИ СПРИЯННЯ ІНТЕГРАЦІЇ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У СУЧАСНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ

Анотація. Звернення до духовно-моральних цінностей впливає із завдань розвитку національної державності, побудови цивілізаційного суспільства, національного і духовного піднесення українського народу. Інтерес до духовно-моральних цінностей дозволить предметніше скористатися досвідом минулого, враховуючи його уроки. Шлях до пізнання народу лежить через передачу та реконструкцію його духовно-моральних цінностей. Надбання цих цінностей дозволяє уникнути помилок при визначенні значущих проблеми сьогодення для подолання бездуховності, породженої наслідками тоталітарного суспільства, переходом до нових ринкових відносин та входженням у світовий і європейський простір.

Сучасна освіта повинна мати випереджувальний характер, бути гнучкою, відкритою системою, забезпечувати можливості для духовного, морального, інтелектуального, фізичного, соціального, розвитку всіх громадян України. Її перетворювальна роль має сформувати суспільство, яке постійно навчається. Особистість здобувача освіти має прийняти історичну естафету вищих духовних надбань нації, жити і діяти на їх основі та примножувати їх з урахуванням викликів теперішнього часу.

У статті розкривається історична роль християнських цінностей у духовному житті українського народу, проаналізовано зміст, форми і методи інтеграції духовно-моральних цінностей в освітнє середовище, визначено сутність і зміст понять «духовне здоров'я», «духовно-моральні цінності», «інтеграція духовно-моральних цінностей в освітнє середовище», охарактеризовані шляхи сприяння інтеграції духовно-моральних цінностей в освітнє середовище Нової української школи. Нові цілі вітчизняної школи потребують модернізації змісту освіти, що

вимагає створення принципово нових стандартів виховної парадигми загальної середньої освіти.

Автори досліджують передумови впровадження нової парадигми виховання, яке полягає в розумінні дитини як суб'єкта і мети виховання, орієнтує на усвідомлення духовно-морального виховання як соціально-педагогічного явища, на підвищення духовно-морального потенціалу освітнього середовища та проектування цілісного виховного простору.

Ключові слова: духовно-моральні цінності, освітнє середовище, інтеграція духовно-моральних цінностей в освітнє середовище, християнські цінності, духовно-моральне виховання.

Sidanych Iryna Leonidivna Doctor of pedagogical sciences, professor, Head of Department of Pedagogy, Administration and Special Education, Professor, ESIMP of SIHE "University of Education Management" , 04053, 52A, Sichovkyh Striltsiv St., Kyiv, 02000, tel.: (067) 797-62-07, e-mail: 2363395@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-2992-3808>

Kryvenko Oleksandr Grygorovych Master's in Law, journalist, Head of the Information Department of «Movement for Life and Human Dignity» NGO, Founder and Coordinator of «Protection of Christian Values as Fundamentals of Life and Family in Ukraine» Spiritual and Educational Initiative, Tymoshenko Marshala St., house 29, apartment 168, Kyiv, 04205, tel.: (063) 241-36-81 e-mail: krivenkokorr@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-4776-3465>

WAYS TO PROMOTE INTEGRATION OF SPIRITUAL AND MORAL VALUES INTO MODERN EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Abstract. The appeal to spiritual and moral values is rooted in the tasks of developing national statehood, building a civilized society, national and spiritual uplift. Interest in spiritual and moral values allows more objective use of the experience of the past with its lessons. Understanding the nation starts at reconstructing its spiritual and moral values. Acquiring spiritual and moral values prompts avoiding mistakes in identifying current problems to overcome the loss of spirituality caused by the consequences of a totalitarian society, transition to new market relations and entering the world and European space.

Modern education must be proactive, flexible and open system, provide opportunities for spiritual, moral, intellectual, physical, social development of all citizens of Ukraine, its transformative role must form a society that is constantly learning. The individual must accept the historical baton of the highest spiritual heritage of the nation, live and act on its basis and multiply it utilizing challenges of the present time.

The article reveals the historical role of Christian values in spiritual life of Ukrainian people, analyzes content, forms and methods of integrating spiritual and moral values into the educational environment, defines essence and content of "spiritual

health", "spiritual and moral values", "integrating spiritual and moral values in educational environment", describes ways of promoting integration of spiritual and moral values in educational environment of the New Ukrainian school. The new goals of the Ukrainian school require modernization of educational content resulting in creation of fundamentally new standards of the upbringing paradigm of general secondary education.

The authors explore the preconditions for the introduction of a new paradigm of upbringing implying understanding the child as a subject and purpose of upbringing, focuses on awareness of spiritual and moral education as a socio-pedagogical phenomenon, to increase spiritual and moral potential of the educational environment and design a holistic educational space.

Keywords: spiritual and moral values, educational environment, integration of spiritual and moral values into the educational environment, Christian values, spiritual and moral education.

Постановка проблеми. У непростий час сьогодення, коли Україна переживає випробування війною, вступила у фазу реформування всіх галузей суспільного життя та освіти зокрема, процес становлення незалежної демократичної держави з її прагненням стати повноправним членом європейської спільноти передбачає всебічне утвердження в суспільному та індивідуальному бутті цивілізованих норм життя на основі загальнолюдських цінностей, та духовних, моральних і культурних засад життя українського народу.

Розвиток освіти України та її інтеграція до європейського освітнього простору потребує радикальної модернізації змісту. Успішними є ті люди, які вміють навчатися впродовж життя, ставити цілі та досягати їх, критично мислити, спілкуватися, у практичній щоденній діяльності застосовувати набуті знання. Саме тому розпочалось реформування загальної середньої освіти.

Сьогодні першочерговим завданням закладів освіти є виховання дітей і молоді, формування в них системи цінностей і духовних пріоритетів, а важливим соціальним замовленням держави – впровадження системи духовно-морального виховання дітей і молоді на засадах загальнолюдських і національних цінностей. Тому мета сучасного освітнього процесу – не тільки сформувати необхідні компетенції, надати ґрунтовні знання з навчальних предметів, а передусім формувати громадянина, патріота; інтелектуально розвинену, *духовно і морально зрілу особистість* [1-18].

Філософія і методологія освіти виконують важливу роль у справі формування свідомості молодого покоління, і освітній процес повинен будуватися не тільки на науковому осмисленні дійсності, а й на духовних, моральних і культурних цінностях нашого народу і всього людства. Основою сучасного освітнього процесу є людина як найвища цінність. Головною тенденцією сучасної вітчизняної освіти стає формування системи ціннісних ставлень особистості, з особливим акцентом на її духовно-моральний саморозвиток, тобто культивування духовного здоров'я, патріотизму, совісті, людяності, почуття громадянської і власної гідності, творчої ініціативи тощо.

Стан духовного здоров'я, культури і моралі суспільства як у світі, так і в Україні викликає занепокоєння. Відбувається корозія усталених духовних цінностей, що призводить до конфліктів, стресових ситуацій, неадекватної соціальної поведінки.

Духовне здоров'я – це стан свідомості та психіки людини, узгоджений з вимогами законів природи, суспільства, мислення; сутністю свого буття і призначення в світі, розглядається як широке міждисциплінарне поняття, яке характеризується центральною властивістю індивіда до усвідомлення себе як суб'єкта, який взаємодіє з духовно-моральним світом [3]. Висхідним моментом формування змісту духовності є знання. Людство пережило різні історичні події, саме тепер є вусі можливості для отримання цих знань. Розвиток духовного здоров'я завжди передбачає уміння піднятися над обставинами і передбачає значні вольові зусилля та відповідальність особистості.

Для укріплення духовного здоров'я необхідною є багатогранна духовна діяльність – це читання Біблії, тлумачення Божого слова і дотримання Божих Заповідей, популяризація псалмів і притч у соціумі. Люди, яких згуртувала віра в Бога, об'єднала спільна молитва, є гармонійними. Їм не властиві неадекватні поведінкові реакції, у них не спостерігається психічних розладів. Вони покладаються на Бога і дякують Богу за все.

Духовне відродження громадян, гармонізація сучасного соціального життя нації як умова успішного розвитку демократичних процесів в Україні, розбудова нової української школи (НУШ) – це той, майже єдиний, осередок суспільства, який зможе вплинути на особистість духовно. Наразі ми вже можемо спостерігати активний процес оновлення змісту освіти у рамках НУШ, зокрема, інтеграцію духовно-моральних цінностей в освітнє середовище.

У Концепції «Нова українська школа» йдеться про зміни в навчанні. Значну увагу приділено формуванню десяти ключових компетентностей для життя, вихованню на цінностях: «Виховання не буде зведено лише до окремих «занять із моралі». Виховання сильних рис характеру та чеснот здійснюватиметься через наскрізний досвід. Усе життя Нової української школи буде організовано за моделлю поваги до прав людини, демократії, підтримки добрих ідей. У формуванні виховного середовища братиме участь увесь колектив школи. У закладах буде створюватися атмосфера довіри, доброзичливості, взаємодопомоги і взаємної підтримки при виникненні труднощів у навчанні та повсякденному житті». Отож «виховний процес буде невід'ємною складовою всього освітнього процесу і орієнтуватиметься на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність)» [11].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема духовно-морального виховання дітей та молоді знайшла своє відображення в працях філософів (В. Андрущенко, М. Євтуха, В. Жуковського, Л. Сохань, Г. Шевченко), психологів (Б. Ананьєва, І. Беха, М. Боришевського, О. Киричук, К. Платонова,

Е. Помиткіна, С. Рубінштейна), соціологів (Д. Грищука, М. Бойка, В. Судакова). Автори праць, які звертаються до аналізу християнських цінностей, дотримуються схожих позицій. Питаннями духовності займаються чимало вчених.

У монографії І. Д. Бека «Особистість на шляху до духовних цінностей» подається теоретичне осмислення практичного втілення сучасних підходів до розуміння сутності духовного зростання особистості та ролі в цьому процесі саме освіти й виховання. Учений зауважує, що «мета виховання духовно зрілої особистості випливає із великої мети освіти, і не може бути підмінена іншими пріоритетами». «Одухотворена освіта» спрямована на виховання у підростаючих поколінь духу, душі, здоров'я, екологічної культури, формування духовних почуттів і потреб, підвищення ролі емоційного фактору в освітньому процесі [4].

Першу цілісну модель педагогіки духовності створив видатний український мислитель і педагог Г. Сковорода; другу – «філософію серця» – П. Юркевич; третю – змістовну педагогіку «серця, яке віддається дітям», – В. Сухомлинський [9]. Складовою духовного розвитку людини є виховання душі, сердечність виховання, виховання серця й любові. Зважаючи на планетаризацію свідомості як глобальної проблеми еволюційної спіралі розвитку людства, сучасна педагогічна наука все більше приділяє уваги сердечності виховання, про яке у свій час говорили П. Юркевич і Г. Сковорода. Акцентується увага на тому, що для душі людини серце є не просто осередком почуттів, переживань, настроїв, а саме тим центром, через який проходить весь цей комплекс почуттів, переживань, як через «чистилище» добра і зла, любові і ненависті й набирає певного забарвлення в залежності від «сердечного сприйняття» (Т. Петракова).

Духовність розглядається М. Бердяєвим як людська якість, що характеризує мотивацію поведінки людини, процес її самопізнання і вибір смислу життя. В. Андрущенко, розглядаючи освіту як духовний феномен, у своїй програмній статті «Духовна сутність освіти» розкриває сутність педагогіки духовності та її історичні витоки, аргументовано доводить закономірність введення педагогіки духовності, що пов'язано з поступовим переходом людства у ноосферну цивілізацію [3].

Аналізуючи різні точки зору сучасних учених на природу духовності, А. П. Омельченко представляє узагальнюючий висновок стосовно того, що сутністю духовності як категорії людського буття є «набування смислу» (Л. Буєва), усталених ціннісно-смилових життєвих орієнтирів, «трансформування універсуму зовнішнього буття у внутрішній світ особистості, творення незалежності внутрішнього світу на основі свободи від обставин і ситуацій; смислова космогонія поєднання образу світу з моральними основами особистості» (С. Кримський). Узагальнення наявних наукових позицій свідчить, що на сьогодні існує два основних підходи до визначення духовності – змістовий та функціональний [12, с.183].

Духовність належить розглядати у динаміці, як процес, що змінюється впродовж людського життя. Цей феномен визначається особливостями просування особистості ієрархією ціннісних смислів і опануванням духовної

культури. По суті це і є ознакою духовного розвитку особистості.

І. Д. Бех розуміє духовність як сукупність високосмислових цінностей (любов людини до людини, милосердя, безумовне піклування про людину, відповідальність тощо) і породжує Я-духовне особистості, яке визначає і спосіб її життя. З огляду на це, академік формулює «закон прогресу Я-духовного», за яким що більше особистість набуває духовних цінностей, то більше впізнає себе її «Я». Така духовна ситуація особистості безпосередньо пов'язана з самосвідомістю.

На жаль, у наш час значна частина людей живе доволі не усвідомлено стосовно самих себе. Тому то життя таких людей настільки віддалене від добра, що воно майже не духовне. Щоправда, висока духовність («Я») не з тих речей, яким нинішній світ надає належного значення. Тому втрата особистістю свого Я-духовного може бути зовсім непоміченою, нібито нічого й не трапилось.

Під час аналізу Я-духовного важливою є проблема його природних витоків. Духовне призначення, з яким народжується кожна людина, функціонує лише як потенціал, як духовна форма, яку потрібно розкрити і розвинути в собі. Ціннісно-змістове наповнення цього потенційного Я відбувається лише в процесі як організованого, так і неорганізованого виховання (розвитку). За інших умов духовність починається лише тоді, коли не шукають причин своїх дій в іншій людині, передумови своїх дій поза самим собою.

Таким чином, перехід до інформаційного суспільства вимагає глибоких змін у діяльності із формування знань, їх передачі та засвоєння, і, як наслідок, принципово змінює роль і місце освіти. «Найвище виховання – почуття віри. Якщо ми його виховали, тоді буде і надія, і любов, і всі інші цінності. Вони будуть похідними від неї» (І. Д. Бех). Загалом, на думку І. Д. Бека, «лише те виховання матиме широкі горизонти, яке практично утверджуватиме свою культуру і духовну сутність».

На думку В. Андрущенко, духовність – це категорія специфічна, в якій інтуїтивний компонент відіграє головну роль, і «загалом ґрунтується на дискурсі наукового і позанаукового, раціонального та ірраціонального знання» [3, с. 9].

Духовність є суто людською властивістю, тому що людина є істотою, яка має фізичну оболонку, душу та дух. В останні роки науковці різних галузей всебічно вивчають природу людини, «подвійний» характер реального та трансцендентного життя (М. Мамардашвілі), що пов'язане з її космопланетарною сутністю.

Аналіз поняття «духовність» свідчить про те, що найсуттєвішою ознакою його є внутрішньо багатий світ людини, в основі якого цінності і смисли. Суперечливість підходів до сутності духовності пов'язана з тим, що домінує і є смислоцентричним у його визначенні. Тому поняття «духовність» вимагає своєрідного поєднання наукових і релігійних, естетичних і моральних точок зору. Вивчення духовності неможливе без огляду на раціональний та ірраціональний моменти в її розвитку й існуванні. Сьогодні два світогляди повинні накладатися один на одного. «Хай духовний світогляд супроводжує наш світський. Це найкраща форма нашої виховної взаємодії» (І. Д. Бех) [4, с. 9].

Духовність – це одухотвореність, ідеальні, релігійні, моральні аспекти

світорозуміння, тоді як бездуховність – відсутність високих цивільних, культурно-моральних якостей, естетичних потреб, переважання суто біологічних інстинктів.

Причини духовності та бездуховності приховані в характері родинного й суспільного виховання, системі наших ціннісних орієнтацій особистості; економічної, політичної, культурної ситуації в країні. Якщо бездуховність стає масовою, людям стають байдужі такі поняття, як честь, совість, особиста гідність, то в такого народу немає шансів посісти своє гідне місце у світі.

Науковці виділяють такі *компоненти духовності*:

- *Потребово-ціннісний* – містить духовні потреби та духовні ціннісні орієнтації.

- *Пізнавально-інтелектуальний* – представлений такими особливостями розумової сфери, як спостережливість, допитливість, глибина, самостійність, критичність мислення.

- *Вольовий*, що виявляється в таких якостях особистості, як: цілеспрямованість, наполегливість, самовладання, саморегуляція.

- *Вчинко-діяльнісний* – передбачає здійснення духовного саморозвитку й виявляється в духовній діяльності та духовних вчинках.

- *Почуттєво-емоційний*, що виявляється в розвиненості емоційної сфери психіки людини, здатності до переживання різноманітної гами почуттів та емоцій, а також духовних станів.

- *Гуманістичний*, що виявляється в ставленні людини до будь-якої форми життя як вищої цінності; повазі до внутрішнього світу іншої людини; втіленні у взаємини з людьми найвищих духовних цінностей – добра, краси, любові; бережливому ставленні до духовності.

- *Естетичний*, що відображає прагнення людини до краси, гармонії, досконалості й виявляється в потребі сприймати та створювати красу, естетичні почуття й естетичну діяльність.

Ці компоненти духовності можна розглядати як психологічні орієнтири в освітньому процесі. Їх цілеспрямоване формування – одне з основних завдань духовного розвитку особистості [14, с. 287].

Як свідчать дослідження, науковці, педагогічні колективи різноманітних суб'єктів освітньої галузі активно працюють над створенням такої моделі вихованості учня, яка давала би змогу в майбутньому вирішувати складні питання його життєвого шляху, успішно досягати особистісних і суспільних цілей. Пошук конкретних шляхів свідомого і вільного сходження особистості до духовності варто розпочинати з того, яким духовно-моральним цінностям вона надає перевагу. Здавна наші предки сформували символічну систему духовних цінностей, яка передається від покоління до покоління. Із часом ця система дещо змінюється, доповнюється, але головними завжди залишаються людська доброта, порядність, почуття гідності, любов до рідної землі та її народу, працелюбність, тепле піклування про малих і старих, справедливість тощо. Пріоритет виховання духовних потреб людини полягає у спілкуванні, пізнанні себе та світу, естетичному задоволенні, потребі в доброчинності та миролюбності.

Мета статті – дослідити передумови впровадження нової парадигми виховання, яке полягає в розумінні дитини як суб'єкта і мети виховання; охарактеризувати духовно-моральне виховання як сучасне соціально-педагогічне явище; визначити умови підвищення духовно-морального потенціалу освітнього середовища та проектування цілісного виховного простору загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Головна ідея Нової української школи – *компетентнісне навчання*. Це означає, що учні не просто набуватимуть знання, а вчитимуться використовувати їх на практиці й опановуватимуть навички. Як зазначено в Законі України «Про освіту», *компетентність* – це динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність. Тобто, формується ядро знань, на яке накладатимуться вміння, як користуватись цими знаннями, цінності та навички, що знадобляться випускникам української школи в професійному та приватному житті.

Концепція Нової української школи пропонує виховний компонент змісту компетентностей, визначених у Законі України «Про освіту». Закладені основні орієнтири компетентнісного виховання особистості учня можуть творчо наповнюватись конкретним змістом, з урахуванням особливостей функціонування закладу освіти, вікових та індивідуальних можливостей учнів, інших актуальних соціальних викликів. *Пріоритети у вихованні компетентної особистості* визначаються відповідно до актуальних завдань і перспектив розвитку українського суспільства, позитивної соціалізації особистості та з урахуванням вікових можливостей учнів і специфіки організації виховного процесу в закладі освіти; пов'язуються з реалізацією прав і обов'язків учасників виховного процесу як активних членів громадянського суспільства [11].

Стосовно виховного процесу, за Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти, ми розуміємо компетентність як готовність і здатність особистості чинити морально на основі цінностей, світоглядних орієнтирів, етикету: усвідомлювати необхідність моральної поведінки, розуміти причинно-наслідкові зв'язки своїх дій, уміти обґрунтовувати і цивілізовано відстоювати свою позицію, приймати зважені моральні рішення, виявляти відповідальність, брати на себе обов'язки та протистояти аморальним впливам [10].

Ми вважаємо, що серед базових цінностей особистості української дитини – християнська віра й українська мова. Виокремлення цих ціннісних пріоритетів продиктоване їх роллю у національному та духовному піднесенні України. Духовно-моральне виховання у школі має плануватися з огляду на необхідність розвитку у дитини рис, які допоможуть їй реалізувати себе як повноцінну частину суспільства, як індивідуальність зі своїми особливими запитами, власними планами реалізації у суспільстві, створення власної концепції організації та планування життя. Педагоги школи прагнуть працювати над створенням такого освітнього середовища, в якому виховна система пронизує увесь педагогічний процес, включаючи навчальні профільні заняття, позакласне

життя дітей, різну діяльність, яка з кожним роком і захопленням дитини безперервно розширюється та розвивається.

Управління духовно-моральною діяльністю, зокрема інтеграцією духовно-моральних цінностей в освітнє середовище – це складний і динамічний процес, який містить у собі вибір і деталізацію мети, завдань, постійне вивчення й аналізування рівня та ефективності освітньої діяльності, ефективного використання матеріально-технічного та часового фонду навчання і виховання, координацію впливу на дітей педагогічного колективу й та персоналу управління школи, який спрямований всебічний розвиток особистості учня та соціуму школярів.

Розв'язати проблему інтеграції духовно-моральних цінностей в освітнє середовище та розбудувати систему духовно-морального виховання у закладах освіти можливо за рахунок навчання дітей і молоді вмінню думати та турбуватися про людей, про батьківщину, про людство, про мир, про екологію планети і душі. Такий підхід забезпечує розвиток у людини моральності, яка стає в душі тим підґрунтям, на якому формуються духовно-моральні цінності.

Документи про освіту, якими керується Нова українська школа (Закон України «Про освіту», Концепція НУШ, Концепція національно-патріотичного виховання молоді) зазначають, що «світогляд закладається саме в школі. У школі формується особистість, її громадянська позиція». Творення світогляду передбачає виховання морально-етичних у понять школярів, духовності загалом. У Концепції НУШ говориться про «наскрізний процес виховання, який формує цінності». Звідси виходить одне із головних завдань, поставлене перед педагогами сучасної школи, – виховання духовно-моральної особистості, яка протистоятиме меркантильності та цинізму, сприятиме збереженню духовно-моральних цінностей і чеснот, духовної культурної спадщини українського народу.

Для досягнення основної мети – підвищення уваги до виховного потенціалу освітнього середовища Нової української школи та допомоги закладам загальної середньої освіти в організації освітнього процесу на основі інтеграції виховних зусиль суспільства, зокрема громади, а також до виховання базових загальнолюдських цінностей, соціальних цінностей суспільства і малих груп, соціально-значущих якостей особистості, її компетентності та готовності до вияву відповідальної громадянської позиції, патріотизму і духовності – створена Програма «Нова українська школа у поступі до цінностей». У базис Програми закладені основи компетентнісного виховання особистості учня, які можуть творчо наповнюватись конкретним змістом, з урахуванням регіональних особливостей функціонування закладу освіти, вікових та індивідуальних можливостей учнів, інших актуальних соціальних викликів [11].

Серйозних акцентів потребує виховний процес в частині оновлення змісту, форм, методів виховання, створення гнучкої виховної системи, яка не лише сприятиме позитивним змінам особистості дитини, а й опиратиметься на комплекс цінностей із новим змістовно-технологічним наповненням виховного процесу.

Особливості змісту виховання особистості на засадах християнської педагогіки визначають вибір методів, технологій і виховних моделей. Важливим є відповідність мети і завдань освітнього процесу технологіям, які використовуються. Як зазначає академік І. Д. Бех, *будь-який виховний вплив чи виховна технологія має педагогічну доцільність лише у тому випадку, якщо вона спричинила зміни у життєвому світі та духовному досвіді вихованця* [4, с. 9].

Оскільки вищезазначена проблема набуває сьогодні особливого значення, виникає гостра потреба у визначенні основних засад, цілей, напрямів, змісту, форм і методів духовно-морального виховання, що цілеспрямовано й ефективно забезпечували би процес формування і розвитку високодуховної особистості учня.

Духовно-моральне виховання – у вузькому сенсі слова – виховання духу і моралі, прищеплення духовно-моральних якостей особистості, а в широкому сенсі слова – духовно-етичне, моральне становлення особистості. Таким чином, духовно-моральне виховання є процесом організованого, цілеспрямованого як зовнішнього, так і внутрішнього (емоційно-сердечного) впливу педагога на духовно-моральну сферу особистості, яка є системоутворюючою щодо її внутрішнього світу.

Завдання духовно-морального виховання – навчити дитину обрати християнські цінності, які несуть у собі користь для неї самої і для суспільства в цілому. Духовно-моральне виховання – це процес організованого цілеспрямованого впливу педагога на духовно-моральну сферу особистості, яка творить її внутрішній світ. Цей вплив має комплексний та інтегрований характер щодо почуттів, бажань, думок особистості. У закладі загальної середньої освіти він має спиратися на базовий компонент освіти і реалізовуватись за певних педагогічних умов, які формували би ціннісні орієнтації особистості, зокрема духовно-моральні цінності на християнських засадах.

Одним із завдань загальної середньої освіти є переосмислення й переорієнтація змісту освіти на формування високоморальної громадянської позиції, національної самоідентифікації, внутрішньої духовно-моральної свідомості, духовного здоров'я, що ґрунтуються на духовно-моральних якостях особистості.

Ми виділяємо п'ять основних груп духовно-моральних якостей особистості здобувача освіти:

перша група – світоглядна переконаність, цілеспрямованість, обов'язок, відповідальність, духовний патріотизм, які в сукупності забезпечують громадянську спрямованість;

друга група – духовно-моральні якості, які забезпечують досягнення поставлених цілей: ініціативність, енергійність, наполегливість, самостійність, обов'язковість тощо;

третья група – витримка, стриманість, ввічливість, володіння собою, які допомагають контролювати і гальмувати негативні прояви у поведінці;

четверта група – діловитість, навички і звички у поведінці, уміння її організовувати, моральний досвід особистості, які певною мірою допомагають

швидше досягати мети і зосередити в основному увагу на змісті вчинків;

п'ята група – здатність до самооцінки, самокритичність, вимогливість до себе, справедливе ставлення до інших, які сприяють самовдосконаленню і створенню позитивної моральної сфери подальшого розвитку особистості.

Провідну роль у формуванні всіх груп духовно-моральних якостей особистості ми вбачаємо саме за школою, створенням освітнього середовища, адже: *по-перше*, формуючи морально-етичну культуру дитини в закладі освіти, можна привести у відповідність баланс прав, обов'язків, моральної свободи, духовної зрілості та відповідальності здобувачів освіти;

по-друге, орієнтуючись на духовно-моральні цінності в ході проведення освітньо-виховних заходів, можна корегувати мотивацію вчинків і громадянську поведінку молодого покоління;

по-третє, саме шкільна практика дозволяє в ході освітнього процесу засвоїти значну частину духовно-моральних надбань людства;

по-четверте, вибудовуючи на уроках необхідну духовно-моральну атмосферу, інтегруючи духовно-моральні цінності в освітнє середовище, можна сприяти участі молоді у міжособистісних стосунках, підготовці їх до самостійного життя, майбутньої самостійної діяльності та сенсу життя.

Формування духовно-моральних цінностей сучасної молоді відбувається завдяки таким напрямам духовно-морального зростання особистості, як:

- виховання громадянськості, патріотизму, поваги до прав, свобод і обов'язків людини;
- виховання високих духовних почуттів і духовно-моральної свідомості;
- виховання працелюбності, творчого ставлення до навчання, праці, життя;
- формування ціннісного ставлення до здоров'я і здорового способу життя;
- формування ціннісного ставлення до зміцнення батьківської сім'ї та створення власної сім'ї та народження дітей;
- виховання духовного ставлення до природи, навколишнього середовища (екологічне виховання);
- виховання ціннісного ставлення до прекрасного та вічного, формування уявлень про органічний зв'язок естетичних та моральних ідеалів у багатовіковій спадщині вітчизняної культури.

Для ефективної роботи над реалізацією всіх перелічених напрямів ми розробили *Модель духовно-морального зростання особистості*.

Реалізація означеної Моделі передбачає поступовий рух особистості від когнітивної (формування знань про духовно-моральні цінності) складової сприйняття морально-духовних цінностей до аксіологічного розуміння (досягнення цілей духовно-морального виховання) та діяльнісного щоденного застосування набутих знань і переконань. У реалізації Моделі духовно-морального зростання особистості важливу роль відіграє комплекс різноманітних форм і методів, спрямованих на формування духовно-моральних цінностей. Сталими духовно-моральними взірцями, канонами є десять християнських заповідей і найбільшим скарбом при цьому є: любов і доброта, щедрість і благодійність, людяність і милосердя, надійність і скромність, відповідальність, мудрість, стриманість, порядність, працелюбність, справедливість.

Реалізація Моделі духовно-морального зростання особистості передбачає проектну діяльність, яка на сьогодні є однією з найперспективніших складових освітнього процесу, адже створює умови творчого саморозвитку та самореалізації учнів, формує всі необхідні життєві компетенції: духовно-моральні, полікультурні, мовленнєві, інформаційні та соціальні. Самостійне здобування знань, систематизація їх, можливість орієнтуватися в інформаційному просторі, бачити проблему і приймати рішення відбувається саме через метод проекту. Так, серед значної кількості реалізованих проектів, найбільше вирізняються на цьому напрямку такі:

- «Пам'ятник Біблії», підсумком якого стала пропозиція до органів місцевої влади розмістити у сквері відкрити Біблію із десятима заповідями Божими. Автори проекту переконані, що це допоможе кожному впорядкувати своє життя згідно із законами духовності;

- «Марафон натхнення для змін на краще» передбачає організацію та здійснення екскурсійних поїздок до культурних і духовних пам'яток України та за її межами;

- «Знавці Біблії», «Фестиваль духовності», метою якого стало проведення найбільш шанованих в Україні християнських свят – Різдва Христового, Світлого Воскресіння, які символізують зв'язок поколінь, невмирущість героїчних і християнських традицій народу.

Серед форм виховної діяльності перевага надається виготовленню колажів і буклетів «Місто щасливих людей», «Навчання у вишній мрії», «Портрет ідеального друга», «Щастя – це...», «Інтернет – друг? Інтернет – ворог?»; колективним творчим справам: «Полотно миру», «Кошик добрих справ», «Великодній кошик»; флешмобам: «Молодь України за здоровий спосіб життя», «З Україною в серці», «Подаруй усмішку», «Назустріч здоров'ю»; годинам духовності. Заслужовує на увагу організація проведення ціннісно орієнтованих освітньо-виховних і просвітницьких заходів. Серед них:

- «День Біблії» – флешмоб «Слово Боже в кожне серце»;
- «День Родини»;
- «День Матері»;
- «День Батька»;
- «День усіх Святих»;
- «День Подяки» – форум «Реформація – це стосується кожного»;
- «День добра» – презентація досвіду класних керівників «Людина починається з добра»;
- «День Любові» – літературний вечір «Усе на світі починається з любові»;
- «День совісті» – інтерактивний квест «Говори по справі, живи по совісті».

Інструментарієм у цьому може стати звернення до християнських основ духовно-морального розвитку особистості. Так, уже через другу головну Божу заповідь – «Люби ближнього твого, як самого себе» – успішно вирішується одна із проблем побудови нового рівня міжособистісної взаємодії, встановлення дружніх, партнерських відносин між педагогом і здобувачем освіти. Однак більшість педагогів, навіть усвідомивши значний освітній потенціал християнської педагогіки, дещо насторожено ставиться до релігійного аспекту у створенні нового освітнього середовища. Тому, враховуючи світське спрямування освіти, варто звертатися до християнських освітніх традицій хоча би на філософсько-світоглядному рівні. Водночас у Біблії, духовній літературі можна почерпнути ефективні донині для Нової української школи засоби, методи, прийоми, форми освітньої взаємодії, якими користувались Ісус Христос, праведний Ной, патріархи Авраам, Ісаак, Яків, Йосип, Мойсей, премудрий цар Соломон, псаломспівець Давид, інші неперевершені педагоги.

Так, у Посланнях апостола Павла словом «духовний» передається значення: розумного початку в людині; дії Святого Духа в її душі. Згідно з християнською моделлю, духовно-моральний розвиток особистості починається із самопізнання, самовизначення і веде до самовдосконалення. Водночас із християнства можна почерпнути живе джерело мотивації власної моральної поведінки, правильного трактування засад гуманізму, патріотизму, демократичності, родинності, власних духовно-моральних цінностей. Із духовної літератури, розповідей про життя Ісуса Христа, святих, благочестивих людей учні дізнаються, що означають такі поняття, як «доброзичливість», «людяність», «милосердя», «чуйність», «справедливість», «совість», «терплячість», «смирнення» й ін.; прослідковують їх практичне втілення не на рівні абстрактних понять, а у вигляді подій, вчинків конкретних осіб, які жили, діяли, несли в собі ці якості.

Наприклад, основа і сутність всякого добродійства – любов, взірець якої продемонстрував Спаситель, прийнявши муки на хресті задля порятунку всіх людей. Істотний духовний зміст християнства – любов, найвища моральна істина та цінність. «Немає більше від тієї любові, як хто душу свою покладе за друзів своїх ... Це заповідаю вам, щоби ви любили один одного» (Ін. 15:13-17).

Відмінною ознакою християнина є любов не до тих, хто любить його, а любов до ворогів, до тих, хто його ненавидить. Любов складає серцевину духовності. Досконала любов – вищий рівень її розвитку, вона не «мислить зла», а прагне тільки до добра. Якщо християнин досягає такої любові, то вона робить його високоморальною і духовною особистістю, сповнює високою душевною гармонією і щастям. Святий Іоан Золотоустий зазначав: «Початок і кінець чесноти – любов. Вона – корінь, необхідна умова і вершина чесноти» [6].

При цьому, якщо людина живе за заповідями Божими, про неї можна сказати, що вона має «совість», тобто своїм життям подає Богові звістку: «Так, Господи, я живу за Твоїми заповідями!». Совість є показником духовної досконалості людини, її внутрішнім судилищем. «Чи задумувалися ви над тим, для чого Бог поставив у душі нашій безперервного, негамовного, вічного суддю – совість?», – звертаючись до молодих людей, пише Іван Золотоустий [8, с. 503]. Совість – це аналіз людиною свого внутрішнього світу, своїх дій і вчинків, критична та найбільш справедлива оцінка власного «Я». Саме вона забезпечує усвідомлену регуляцію людиною своєї поведінки у відповідності до загальнолюдських і національних цінностей.

Водночас серед християнських цінностей відсутнє себелюбство і гордіня. Гордіню Іван Золотоустий називає «доказом бідності людського розуму», що не бачить своїх гріхів, вважає себе досконалою через свою ницість, духовну сліпоту. На жаль, гордіня і себелюбство настільки вкоренились у душу сучасної людини, що навіть перестали вважатися гріхом. Навпаки, в сучасному суспільстві ці якості розглядаються як певний позитивний психологічний фактор. Упродовж років у школі вчили: «Людина – це звучить гордо...» і т.д. Ці лжевчення не лише не роблять людину духовно довершеною, а й перетворюють її на слугу всездозволеності та пороку.

Про значення Слова Божого для створення оптимального освітнього

середовища свідчить виступ Старшого єпископа Української церкви християн віри євангельської *Михайла Паночка* на Другому всеукраїнському з'їзді педагогів із духовно-морального виховання, який відбувся 5 травня 2021 р.: «Якби у школі ми запровадили вивчення, наприклад, Приповістей Соломона, гарантую, що учні мінятимуться зсередини. На це потрібні згода дорослих, наша добра воля й однодушність. Ось чому маємо дбати насамперед і про духовність батьків. Суспільство, в якому люди з великими знаннями, але внутрішньо неосвічені, не має перспектив. Знання ж – це ще не освіта. Її несе лише Боже Слово». [16, с.4].

На форумі було розглянуто шляхи сприяння інтеграції моральних і духовних цінностей в освітнє середовище, формування ідеалу виховання особистості та цілісного світогляду дитини. «Проведення Форуму – ознака того, що існує суспільний запит на впровадження в освіту духовних цінностей, на створення чіткої ціннісної основи для молоді людини, яка прагне зрозуміти своє місце в житті та в Україні. Саме ваша праця нагадує, що політика минає, а цінності залишаються», – резюмував народний депутат *Святослав Юраш*. [16, с.4].

Як зазначає керівник інформаційного департаменту правління громадської організації «Рух за життя та гідність людини», засновник і координатор духовно-просвітницької платформи «Захист християнських цінностей – основи життя та сім'ї в Україні», журналіст, магістр права *Олександр Кривенко*, «цінності, позбавлені духовно-моральної основи, проникли вже в українську освіту та науку. Ідеться про гедонічну мотивацію досягнень, споживацтво, знецінення шлюбу, ідею легалізації одностатевих партнерств, пропаганду абортів, ранню сексуалізацію молоді, знецінення людського життя з моменту зачаття та до народження, статево нейтральне виховання дітей тощо. Не йти шляхом облуди здатні лише ті, хто вихований у душі пошани до українських цінностей, джерелом яких є Слово Боже. Саме уроки християнської етики дають учням таку можливість, і важливо домогтися, щоби вони стали обов'язковими як на рівні дошкільної, так і впродовж усієї шкільної освіти». [16, с.5].

Важливою складовою реалізації цього підходу в умовах децентралізації, що відбулася в Україні, є його політична підтримка з боку органів місцевого самоврядування, прикладом чому може слугувати рішення Одеської обласної ради №174-VIII від 16.04.2021 р. «Про звернення депутатів Одеської обласної ради до Міністерства освіти і науки України, голів районних рад, голів об'єднаних територіальних громад області та ректора КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради» щодо сприяння забезпеченню вивчення курсів духовно-морального спрямування та популяризації сімейних цінностей у закладах освіти області». [17]

На практичне втілення цього рішення був спрямований круглий стіл «Цінності – імунітет душі», що відбувся в Одесі 1 червня 2021 року. На ньому магістр освітніх, педагогічних наук, член експертної групи комісії з етики/морально-духовного виховання при МОН України, викладач предметів духовно-морального спрямування *Олег Подгаєць* запропонував «створити Міжконфесійну християнську раду із духовно-морального виховання дітей і молоді Одещини, щоби консолідувати зусилля батьків, освітян, депутатів,

науковців, чиновників, преси і громадськості на цій ниві». [18, с.56].

Як вважає директор Всеукраїнського благодійного фонду «Східноєвропейська гуманітарна місія» *Дарія Новікова*, «створення на Одещині платформи для спілкування релігійних громад, освітян і батьків сприятиме виходу із морального занепаду суспільства, спричиненого духовним голодомором, який 70 років панував на теренах України». На підтримку вітчизняної освіти, що базується на християнських цінностях, ВБФ «Східноєвропейська гуманітарна місія» видає художню, методичну і навчальну літературу, якою безкоштовно забезпечує шкільні бібліотеки, освітні установи, церкви, спільноти мирян і громадські організації, які духовно допомагають тим, хто опинився у скруті. [18, с.57].

Як зауважує депутат Одеської обласної ради, голова депутатської групи «За духовність, моральність і здоров'я Одещини» *Веніамін Унгурян*, щоби захистити імунітет душі, варто виховувати людину на духовно-моральних цінностях упродовж усього життя, залучивши до взаємодії все суспільство. [18, с.56].

О.Подгаєць наголошує на тому, що «вчителями на курсах духовно-морального спрямування мають бути люди із чітко сформованим християнським світоглядом». [18, с.56].

«На вирішення цієї проблеми ми пропонуємо навчання за освітньо-професійною програмою «Християнська педагогіка» в магістратурі й аспірантурі», – зазначає завідувач кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України, доктор педагогічних наук, професор *Ірина Сіданіч*. [18, с.57].

Г. Ващенко ще раніше доводив, що формування духовності, яке ґрунтується лише на суспільних відносинах, а не на релігії, не має великої вартості, як не має вартості навчання, що не враховує духовного розвитку людини, а дбає виключно про практичне знання і користь. Адже життя людини в суспільстві значною мірою залежить не від того, як вона мислить, а від того, в якому стані її душа [2; 7, с. 6].

Висновки. Сучасна епоха диктує необхідність глибинних змін системи освіти. Перехід від техногенної до антропогенної (а далі – до духовної) цивілізації супроводжується переглядом звичних уявлень про людину, про світ, зміною ціннісних орієнтацій. Сучасні вчені говорять про наближення Нової Епохи – Ери Духовності, Людини і Освіти, коли пріоритет матеріальної сторони цивілізації має перейти до її духовної складової (Д. Лихачов).

Традиційна теорія і методика виховання з їх принципами і засобами не відповідає теперішнім виховним цілям. Нині педагогіка одухотворяється. Йдеться про нову виховну парадигму, створення нової педагогічної дійсності, яка б спрямовано піднімала зростаючу особистість до вершин людяності. Тому освіта висуває на перший план людинотворчу функцію середовища, "Одухотворена освіта" спрямована на виховання у підростаючих поколіннях духу, душі, здоров'я, екологічної культури, формування духовних почуттів і потреб, підвищення ролі емоційного фактору в освітньому процесі. Духовність особистості формується і

змінюється впродовж життя людини та розкривається у різних значеннях. В одному випадку – це система якостей особистості, а в іншому – багатокомпонентна структура, що охоплює світоглядні, моральні характеристики, індивідуальний досвід, що виражений у знаннях, уміннях, навичках і звичках.

Школа – перехрестя багатьох процесів, які відбуваються в суспільстві. Духовно-моральне виховання особистості в закладах освіти є об'єктивною необхідністю сьогодення. Воно допомагає кожному стати Людиною та відродити справжні ідеали. Школа має розв'язати комплекс проблем із ціннісним орієнтуванням учнів, яким розбудовувати незалежну демократичну державу, навчити їх оволодінню сукупністю суспільних знань, готовності до знаходження консенсусу, мистецтву спілкування, вмінню вести діалог із світом, толерантно сприймати різні культури та цінності, жити і працювати в соціокультурному інформаційному просторі, розуміти умови міжкультурного діалогу.

Освоєння духовно-моральних цінностей – це задоволення духовних потреб особистості. Цей процес – це духовне споживання народного досвіду, прилучення до духовної культури, піднесення до вершин людяності, що породжують духовну взаємодію, духовне зміцнення та духовне піднесення. Спрямоване привласнення духовних цінностей можливо розгорнути лише у процесі духовно орієнтованого виховання на основі ціннісно-смислового його наповнення та звернення до розуму, почуттів і волі особистості.

В умовах, що склалися, духовно-моральне виховання молодого покоління набуває особливої актуальності, тому що воно покликане формувати такі потреби, які б спонукали кожную особистість до духовних вчинків та гуманних видів діяльності. Духовність особистості – це надзвичайна проблема її сутності. Імперативом духовності є живий розум – знання і мислення, відношення до мети життя як до самого себе, пошанування всього людського, творення добра, позитивне мислення, турбота про інших, поцінування чесності тощо.

Перераховувати ті цінності, які роблять людину духовною, можна досить довго. Лише вибрана людиною цінність своєю духовною силою може змінити душевну ситуацію, створити об'єктивну значущість і вибудувати ієрархію життєвих подій та вчинків. Зрештою духовність особисті – це усвідомлення самого себе, пошук варіантів смислу життя, турбота про власне життя, ідентифікація з етносом, нацією, державою, суспільством.

Розв'язати проблему духовності молодого покоління та будувати систему виховання духовних цінностей у закладах освіти можливо за рахунок навчання дітей і молоді вмінню думати та турбуватися про людей, про батьківщину, про людство, про мир, про екологію планети і душі. Такий підхід забезпечує розвиток у людини моральності, яка стає в душі тим підґрунтям, на якому формуються духовні цінності.

Варто пам'ятати, що християнство успішно вирішує одну з найскладніших проблем усіх часів – встановлення дружніх відносин між людьми, миру і злагоди у світі, мир із самим собою є запорукою миру з ближніми. Досвід тисячоліть переконливо доводить, що релігія виявилась неперевершеною і незамінною основою життєдіяльності більшості людей.

У християнстві особистість знаходить найбільш універсальну систему захисту від негативних явищ навколишнього життя; знімається проблема страху, зокрема й перед смертю. Релігія вимагає від віруючої людини постійної відповідальності за свої вчинки і, що не менш важливо, за слова і чистоту думок.

Християнство дарує особистості істинну свободу, яку покладено в основу створення нового освітнього простору, адже «раб Божий» не може бути рабом земних правителів, а початок молитви «Отче наш...» дозволяє зрозуміти основну думку, висловлену в посланні св. апостола Павла до галатів: «Тому ти вже не раб, а син, а якщо син, то й спадкоємець Божий через Ісуса Христа» (Гал. 4:7).

Нова українська школа серед основних шляхів духовно-морального розвитку особистості визначає й такі: а) скерованість особистості до християнських ідеалів різних рівнів ієрархії цінностей; б) побудова системи освіти на традиційно-християнських засадах; в) звернення у побудові нового освітнього простору до текстів Святого Письма.

Література:

1. Біблія. – К. : Видавництво Київської патріархії УПЦ КП, 2004. – 1407с.
2. Андрущенко В. Цивілізаційна місія освіти / В. Андрущенко // Вища освіта України. – Рівне : РДГУ, 2007. – № 2. – Т. 1. – 197 с.
3. Андрущенко В. Духовна сутність освіти / В. Андрущенко // Вища школа України. – 2007. – 31 (24). – С. 5–10.
4. Бех І.Д. Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія / І. Д. Бех. – Київ = Чернівці : «Букрек», 2018. – 286 с.
5. Бех І. Д. Національна ідея в становленні громадянина-патріота України (Програмно-виховний контекст) / І. Д. Бех, К. І. Чорна. – Київ=Черкаси : ЧОПОПП. – 40 с.
6. Ващенко Г. Виховний ідеал. Підручник для педагогів, молоді і батьків / Г. Ващенко. – Полтава : Наука, 1994. – Т. 1. – 174 с.
7. Вишневський О. І. Педагогіка в пошуках духовності. Християнізація виховання / О. І. Вишневський. – Рівне : РДГУ, 2006. – 29 с.
8. Вітюк В. В. Готовність педагогів до уміння в умовах реалізації Концепції «Нова українська школа» / В. В. Вітюк // Педагогічний пошук. – 2017. – № 2 (94). – С. 3–6.
9. Духовна синергетика рідної мови : Лінгвофілософські нариси : монографія / Флорій Бацевич. – Київ : ВЦ «Академія», 2009. – 192 с.
10. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
11. Концепція «Нова українська школа» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> ; Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text>
12. Помиткін Є. О. Духовний розвиток особистості як пріоритетне завдання освіти ХХІ ст. / Є. О. Помиткін // Духовність особистості: методологія, теорія і практика : зб. наук. пр. / за ред. Г. П. Шевченко. – Сєверодонецьк : СНУ ім. В. Даля, 2017. – Вип. 3 (78). – С. 180–186.

13. Програма «НУШ у поступі до цінностей» / заг. ред І. Д. Беґа. – Київ : Інститут проблем виховання НАПН України, 2018. – 36 с.

14. Щербина С. Духовний розвиток та формування духовної культури особистості – найважливіші завдання сучасної освіти / С. М. Щербина // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2016. – Вип. 50. – С.283-291.

15. Указ Президента України «Про стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді» від 13.10.2018 р. № 580/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.president.gov.ua/documents/5802015-19494>.

16. Кривенко О. Освіта, базована на цінностях // Часопис «Слово вчителю» № 3/2021, С.4-6. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://slovovchitelyu.org/rubrik/aktualna/osvita-bazovana-na-tsinnostyah/>

17. Рішення Одеської обласної ради №174-VIII від 16.04.2021 р. «Про звернення депутатів Одеської обласної ради до Міністерства освіти і науки України, голів районних рад, голів об'єднаних територіальних громад області та ректора КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради» щодо сприяння забезпеченню вивчення курсів ДМС та популяризації сімейних цінностей у закладах освіти області». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://oblrada.odessa.gov.ua/wp-content/uploads/174-VIII.pdf>

18. Кривенко О. Цінності – імунітет душі // Часопис «Слово вчителю» № 3/2021, с.с.56-57. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://slovovchitelyu.org/rubrik/podiyi/%d1%86%d1%96%d0%bd%d0%bd%d0%be%d1%81%d1%82%d1%96-%d1%96%d0%bc%d1%83%d0%bd%d1%96%d1%82%d0%b5%d1%82-%d0%b4%d1%83%d1%88%d1%96/>

References:

1. Bibliia [Bible]. (2004). Kyiv: Vydavnytstvo Kyivskoi patriarkhii UPTs KP [in Ukrainian].
2. Andrushchenko, V. (2007). Tsyvilizatsiina misiia osvity [Civilization mission of education]. *Vyshcha osvita Ukrainy - Higher education of Ukraine*, 2(1), 4-5 [in Ukrainian].
3. Andrushchenko, V. (2007). Dukhovna sutnist osvity [The spiritual essence of education]. *Vyshcha osvita Ukrainy - Higher education of Ukraine*, 31(24), 5-10 [in Ukrainian].
4. Bekh, I.D. (2018). *Osobystist na shliakhu do dukhovnykh tsinnosti* [Personality on the way to spiritual values]. Kyiv; Chernivtsi: Bukrek [in Ukrainian].
5. Bekh, I.D., Chorna, K.I. (2014). *Natsionalna ideia v stanovlenni hromadianyna-patriota Ukrainy (Prohramno-vykhovnyi kontekst)* [National idea in becoming a citizen-patriot of Ukraine (Program-educational context)]. Kyiv; Cherkasy: CHOIPOP [in Ukrainian].
6. Vashchenko, H. (1994). *Vykhovnyi ideal* [Educational ideal]. (Vol. 1). Poltava: Nauka [in Ukrainian].
7. Vyshnevskyi, O.I. (2006). *Pedahohika v poshukakh dukhovnosti. Khrystyianizatsiia vykhovannia* [Pedagogy in search of spirituality. Christianization of education]. Rivne: RDHU [in Ukrainian].
8. Vitiuk, V.V. (2017). Hotovnist pedahohiv do uminnia v umovakh realizatsii Kontseptsii «Nova ukrainska shkola» [Readiness of teachers for skills in the conditions of realization of the Concept "New Ukrainian school"]. *Pedahohichni poshuk – Pedagogical Search*, 2(94), 3-6 [in Ukrainian].

9. Batsevych, F. (2009). *Dukhovna synerhetyka ridnoi movy: Linhvofilosofski narysy [Spiritual synergetics of the native language: Linguo-philosophical essays]*. Kyiv: VTc "Akademiia" [in Ukrainian].

10. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» : vid 05.09.2017 № 2145-VIII [The Law of Ukraine on Education from 05.09.2017, № 2145-VIII]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].

11. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro skhvalennia Kontseptsii realizatsii derzhavnoi polityky u sferi reformuvannia zahalnoi serednoi osvity "Nova ukrainska shkola" na period do 2029 roku" : vid 14 hrudnia 2016, № 988-r [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Concept of implementation of state policy in the field of reforming general secondary education" New Ukrainian School "for the period up to 2029" from December 14, 2016, № 988-r]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

12. Pomytkin, Ye.O. (2017). Dukhovnyi rozvytok osobystosti yak priorityetne zavdannia osvity XXI st. [Spiritual development of personality as a priority of education of the XXI century]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka – Spirituality of personality: methodology, theory and practice*, 3(78), 180-186 [in Ukrainian].

13. Bekh, I.D. (Eds.). (2018). *Prohrama «NUSh u postupi do tsinnosti» [The program "NUS in the progress of values"]*. Kyiv: Instytut problem vykhovannia NAPN Ukrainy [in Ukrainian].

14. Shcherbyna, S. (2016). Dukhovnyi rozvytok ta formuvannia dukhovnoi kultury osobystosti – naivazhlyvishi zavdannia suchasnoi osvity [Spiritual development and formation of spiritual culture of personality - the most important tasks of modern education]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of formation of creative personality in higher and secondary schools*, 50, 283-291 [in Ukrainian].

15. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro stratehiiu natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei ta molodi» : vid 13.10.2018, № 580/2015 [Decree of the President of Ukraine "On the strategy of national-patriotic education of children and youth" from 13.10.2018, № 580/2015]. *www.president.gov.ua*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/5802015-19494> [in Ukrainian].

16. Kryvenko, O. (2021). Osvita, bazovana na tsinnostiakh [Education based on values]. *Slovo vchyteliu – Word to a teacher*, 3, 4-6. Retrieved from <https://slovovchitelyu.org/rubrik/aktualna/osvita-bazovana-na-tsinnostyah/> [in Ukrainian].

17. Rishennia Odeskoi oblasnoi rady «Pro zvernennia deputativ Odeskoi oblasnoi rady do Ministerstva osvity i nauky Ukrainy, holiv raionnykh rad, holiv obiednanykh terytorialnykh hromad oblasti ta rektora KZVO «Odeska akademiia neperervnoi osvity Odeskoi oblasnoi rady» shchodo spriannia zabezpechenniu vyvchennia kursiv DMS ta populiaryzatsii simeinykh tsinnosti u zakladakh osvity oblasti» : vid 16.04.2021, № 174-VIII [Decision of the Odessa Regional Council "On the appeal of the deputies of the Odessa Regional Council to the Ministry of Education and Science of Ukraine, chairmen of district councils, chairmen of the united territorial communities of the region and rector of the Odessa Academy of Continuing Education Regional Council "to promote the study of LCA courses and the promotion of family values in educational institutions of the region" from 16.04.2021,

№174-VIII]. *oblrada.odessa.gov.ua*. Retrieved from <http://oblrada.odessa.gov.ua/wp-content/uploads/174-VIII.pdf> [in Ukrainian].

18. Kryvenko, O. (2021) Tsinnosti – imunitet dushi [Values are the immunity of the soul]. *Slovo vchyteliu – Word to a teacher*, 3, 56-57. Retrieved from: <https://slovovchitelyu.org/rubrik/podiyi/%d1%86%d1%96%d0%bd%d0%bd%d0%be%d1%81%d1%82%d1%96%d1%96%d0%bc%d1%83%d0%bd%d1%96%d1%82%d0%b5%d1%82-%d0%b4%d1%83%d1%88%d1%96/> [in Ukrainian].